

У. ДУБОУКА, У. ЖЫЛКА, К. ЧОРНЫ

І БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

Ірына БАГДАНОВІЧ /Мінск/

Зборнік Уладзіміра Дубоўкі «Наля»:

ад прататышу да мастацкай канцэптуалізацыі

У 1927 г. у Маскве выйшаў пяты па ліку і апошні ў 20-я гады зборнік Дубоўкавых вершаў з дзіўнай лірычнай назвай «Наля». Вядома, што для Дубоўкі як для адмысловага мастака слова ні ў чым не было выпадковасцяў, таму варта задумацца над асацыятыўнай сувяззю гэтай назвы з сістэмай мастацкіх вобразаў кнігі. Адразу ж паўстае пытанне: хто або што такое «Наля»? Калі гэта нечае ласкавае нязвыклае імя, то ці яго мела пэўная рэальная знаёмая паэта, ці гэта толькі мастакоўская фантазія аўтара? Скажаў жа калісьці М. Багдановіч пра Вераніку: яна выдумка маёй галавы! Каб адказаць на пастаўленае пытанне, пройдземся радкамі некаторых выбраных вершаў кнігі.

Адзін з першых вершаў «Думкі лятуць» прэтэндуе быць своеасаблівым лірычным маніфестам:

Думкі лятуць, як дэпешы без адрасу,
 Можа ад смутку, а можа ад радасці...
 ...Часам дзяўчына прытуліцца ласкава.
 Часам ля воч мільгане маіх казкаю.

Тут адразу заўважаюцца некалькі ключавых слоў-вобразаў кнігі, у якіх сканцэнтраваны асаблівасці тагачаснага паэтычнага мыслення Дубоўкі: «дэпешы без адрасу», «смутак», «радасць», а таксама на авансцэну лірычнага дзеяння выходзіць жаночы персанаж — «дзяўчына», у якой пазней з'явіцца імя. Тужлівым пачуццём адарванасці ад каханай прасякнуты верш «Дарагая... каханая», напісаны 7 снежня 1925 г. — праз некалькі тыдняў пасля I з'езда «Маладняка». Адметнай публікацыяй збор

ніка стаў знакаміты верш «О, Беларусь, мая шыпшына», змешчаны тут у поўнай аўтарскай рэдакцыі ў адрозненне ад папярэдняга мінскага зборніка «Credo». Лірычным тварам Дубоўкі-паэта стаў і верш «Летуценнем праходжу над краем», дзе чуецца водгулле тагачаснай літаратурнай палемікі і зноў, як у «Шыпшыне...», з'яўляецца сімвалічны і традыцыйны для 20-х гадоў вобраз «Камуны свету».

Дубоўка выкарыстоўваў вядомы трафарэт у сваіх мэтах, адрозных ад мэт ідэолагаў пралетарскай літаратуры. Сапраўдным лірычным дыямантам зборніка стаў завяршальны цыкл «мэлэдый» (некаторыя даследчыкі называюць яго паэмай) — «Наля». Пачынаецца ён з верша, ужо першы радок якога ўводзіць нас у паэтава адчуванне сваёй эпохі: «Імжа, і склізота, і прыкрая золь...»

У цыкле пастаянна называецца імя дзяўчыны, да яе як да лірычнага суб'екта звернуты думкі паэта. У кожным радку чуецца палеміка з літаратурнымі апанентамі і паўсюль пазначаны светапоглядныя арыенціры самога Дубоўкі:

Магчыма – другія паходню нясуць,
Якая ўсім сэрца запаліць.
Уславіць яны і жыццё, і красу,
А я цябе – любая Наля!...

...За зернеткам зерне жалобу збярэ,
На занізі сэрца загруджу.
Дык хто там не бачыць над краем зару –
З пялёсткамі шчаснымі ружу?

Ці гэта я здужаю словам сваім
Падаць, што ірдзіцца ў крышталях?
Абняць неабдымнае, смутак славіць? —
З табой усё здужаю, Наля!

Пяты верш цыкла пабудаваны як зварот-просьба да дзяўчыны, якой даверана прадстаўляць паэтаву думку перад апанентамі:

Скажы ім, Наля, любая мая,
Што я без бацькаўшчыны гадаваўся:
Сусвет гатоў пацалаваць, абняць,
Каб не рабіў ён катавасій...

...Скажы так, Наля, добранька скажы,
Каб словы парадзілі так жа словы, —
Не выскрабуць піякія нажы.
Пахлаў паэта што ў аснову.

Паэт «паклаў у аснову», як вядома, нацыянальную ідэю, праявы якой у розных вершах спараджалі шквал крытычнай палемікі вакол яго паэзіі, што не ўпісвалася ў парадыгму «пралетарскай літаратуры», нягледзячы на наяўнасць у ёй сімвалаў новай рэчаіснасці — такіх, як, напрыклад, тая ж «Камуна свету». Аднак гэты сімвал дабрабыту і справядлівасці, да якога толькі «імкнецца» Беларусь-шыпшына, паводле Дубоўкавай паэтычнай думкі, мае не столькі канкрэтна-гістарычны, звязаны з перамогай рэвалюцыі, сэнс, колькі адцягнена-філасофскі і ўспрымаецца як міф аб будучай грамадскай дасканаласці. У гэтым напружаным духоўным, эстэтычным, філасофскім пошуку Дубоўку патрэбныя былі і канкрэтныя жыццёвыя ўражанні, важныя для стварэння вобразнага апірышча россыпу яго паэтычных думак. У зборніку «Наля» такой жыццёвай рэаліяй стаў, здавалася б, прыдуманы, эфемерны вобраз дзяўчыны з незвычайным імем Наля. Гэтае імя як бы надало накірунак Дубоўкавым «дэпешам без адрасу»: з Наляй ён вядзе дыялог, яна адрасат яго думак і нават актыўны саўдзельнік лірычнага дзеяння, які ўпаўнаважваецца паэтам сказаць «ім» нешта надзвычай важнае для аўтара. Значыць, гэта духоўна блізкі чалавек і сябра, якому можна было ў тым жорсткім свеце адкрыць душу, зрабіць яго спадарожнікам свайго ўнутранага жыцця, даверанай асобай уласных думак. Такім чынам, матыў «Налі» скразны ў кнізе і менавіта ён вызначае яе вобразнае адзінства, нягледзячы на тое, што рысы Налі як жаночага персанажа праступаюць толькі ў апошнім цыкле «мэлёдый». Асабліва яскрава канцэптуальны і палемічны сэнс, які надаваў Дубоўка вобразу-матыву Налі, праступае ва ўжо цытаваных радках: «Уславіць яны і жыццё і красу, а я цябе — любая Наля!».

Услаўленнем дзяўчыны ў дадзеным выпадку Дубоўка адстойваў сваё права творцы абіраць такі аб'ект для лірычнага ўвасаблення, які ён хоча і які дыктуе яму яго ўнутраны голас, а не крытыкі ад пралетарскай дыктатуры. Уласнае паэтычнае «я» для Дубоўкі заўсёды заставалася самым каштоўным і самадастатковым, што б ні спявалі адэпты пралеткульту аб тым, што паэт новых дзён павінен адкінуць асабістыя настроі, смутак, рэфлексію, закаханасць у дзяўчыну — усе гэтыя прыкрыя «перажыткі» мяшчанскага дарэвалюцыйнага буржуазнага мінулага — і ўславіць ударную працу на будаўніцтве новай пралетарскай дзяржавы, што шчасліва крочыць у «светлае заўтра» пад мудрым кіраўніцтвам камуністычнай партыі. Творчасць Дубоўкі 20-х гадоў у цэлым і кніга «Наля» ў

прыватнасці ўсім зместам сваім стаялі ў ідэйна-эстэтычнай апазіцыі пануючай афіцыйнай дактрыне, за што пастаянна «на здзіды, на востры пышпыннік» узбівалі паэтава паэтычнае сэрца. Дубоўка ж мэтанакіравана абараняў сваё права на творчую індывідуальнасць і правакаваў палеміку, непрыняцце яго службай тагачаснага ідэалагічнага кантролю.

З гэтых пазіцый само слова Наля было не проста мілым дзявочым імем, прыдуманым або рэальным, а станавілася важным знакам мастацкай канцэптуальнасці, які ўнутрываўся ў самы цэнтр тагачаснай ідэалагічнай і крытычнай барацьбы, сцвярджаючы каштоўнасць вечных матываў у авангардным мастацтве. Аднак ці толькі са сферай вобразных асацыяцый, з апалогіяй тэмы кахання і захаплення жаночай прыгажосцю звязана семантыка імені Наля ў кнізе Дубоўкавых вершаў? Гэтае імя ў самой яго ласкава-нязвычайнай прастаце, якую цяжка «прыдумаць», наводзіла на думку або аб «фальклорным уплыве», або аб наяўнасці прататыпа.

Спачатку здавалася выпадковым сугуччам — назва кнігі Дубоўкі і літаратурнае імя цяпер малавядомай, а на той час шараговай паэтэсы з Магілёўскай філіі «Маладняка» Налі Маркавай, якое эпизадычна з'яўлялася на старонках беларускага друку 20-х гадоў. Архіўныя і краязнаўчыя росшукі аўтара гэтых радкоў прывялі да высноў, што Наля Маркава была досыць актыўным сябрам Магілёўскай філіі: на яе была ўскладзена сакратарская праца (вядзенне пратаколаў агульных сходаў і пасяджэнняў бюро філіі). Прынамсі з 19 траўня 1925 года (а мажліва, яшчэ раней) Наля Маркава і Ўладзімір Дубоўка былі ўжо афіцыйна знаёмыя, бо апошні разам з К. Крапівой прыязджаў ад Цэнтральнага бюро «Маладняка» ў Магілёў для азнаямлення з працай філіі і «задання тону» ў яе далейшай дзейнасці. Яшчэ адно спатканне адбылося на I з'ездзе «Маладняка» ў лістападзе 1925 г. у Мінску. А потым — ізноў расстанне. Ці не гэтымі матывамі спатканняў-ростанняў і вобразам дзяўчыны — «дарагой... каханай» — напоўнена снежаньская лірыка паэта?

З маладнякоўскага перыяду захаваўся цэлы шэраг дакументаў аб Налі Маркавай: аўтабіяграфія з 1925 г., рукапіс з назвай «Кароткая мая характарыстыка», анкета дэлегата I з'езда «Маладняка», пратаколы Магілёўскай філіі, падпісаныя Наляй, урэшце заява аб прыёме ў «Маладняк», якую напачатку 1925 г. яна падала ў Магілёўскую філію разам з Геленай Старавойтавай, Марыяй Рагоўскай, Арынай Глінскай, прыклаўшы пры гэтым для разгляду творы. У траўні 1925 г. адбылося пасяджэнне

камісіі ЦБ «Маладняка» па перагляду складу філіі, на якім Наля была зацверджана кандыдатам у «сапраўдныя сябры». Пастанову аб гэтым падпісалі Атраховіч (К. Крапіва) і Дубоўка. За сваё літаратурнае імя маладнякоўская навіцьятка абрала ласкавы хатні скарот Наля ад поўнага афіцыйнага імя Анастасія, адмовіўшыся і ад больш звычайнага, якое сама ўжывала ў дакументах, скарачанага імені Наста.

Нарадзілася Наста Паўлава Маркава (у далейшым жыцці пасля замужжа Анастасія Паўлаўна Хмара) 25 снежня 1906 г. у в. Хатоўня на Магілёўшчыне. З 1923 г. вучылася ў Рагачоўскім педтэхнікуме, але з-за дрэнных бытавых умоў перавялася адтуль у Магілёўскі педтэхнікум. Пачала пісаць з 1921 г., перажыўшы ў раннім юнацтве містычныя настроі і песімістычныя адчуванні пад уплывам рускай мадэрнісцкай паэзіі. Камсамол і «Маладняк», безумоўна, скарэктывавалі паэтычныя захапленні Налі-Насты. У 20-я гады яна цалкам упісваецца ў стыль маладнякоўскай паэзіі, калі кранае грамадскія тэмы, а пачатковец і непрафесіянал распрацоўвае іх звычайна яшчэ больш рытарычна і пафасна, вынаходзячы пры гэтым і свае вобразныя асацыяцыі:

Ляціце дні,
Палайце далі
Ў густой ружовасці жыцця.
Я песні – срэбныя каралі—
Заўю ў чырвоны спяг.

Так выпрабоўвала свой паэтычны голас Наля Маркава, славячы ружовасць і чырвань як колерныя адзнакі новай рэчаіснасці. Цікавым з пункту гледжання маладнякоўскай паэтыкі з'яўляецца яе верш «Сінь васільковая», у якім вобразная і рытмічная пластыка амаль класічнага верша спалучаецца з авангардысцкімі сэнсавымі адценнямі пры выкарыстанні клішэ тыпу «чырвань»:

Прошлае сёння туляецца ценню,
Ў чырвань адзеты мае летуценні.

Сярод апублікаваных у свой час вершаў Налі Маркавай мы не знойдзем, як у Дубоўкі, намёкаў на прататып з выкарыстаннем імені альбо нейкіх іншых канкрэтных дэталей, хаця ў яе ёсць творы, дзе прысутнічае лірычны адрасат — юнак, да якога яўна не раўнадушная лірычная гераіня. Асабліва вылучаецца ў гэтым сэнсе яе верш «У сэрцы аганькі», змешчаны ў 1929 г. у альманаху Магілёўскай філіі «Ранне»:

Калі цягнік за гаем закрычыць,
 Трывожным гукам закальшна далі,
 Я усміхаюся,
 А далячынь
 Стіскае сэрца жалем.
 У высь глядзіцца нудная дарога,
 І гай заводзіць патаемны вой,
 І за акном – віхураў буйны рогат.
 Я думаю, чарнявы, — што з табой?

Застаецца толькі здагадвацца, чыё аблічча натхняла паэтэсу, калі яна пісала заключныя радкі. Ці мог прэтэндаваць на ролю «чарнявага» лірычнага адрасата Уладзімір Дубоўка? Станоўчы адказ на гэтае пытанне падмацоўваюць матывы расстання і цягніка, якія, на нашу думку, дазваляюць гаварыць аб паэтычным дыялогу паміж У. Дубоўкам і Н. Маркавай. Маецца на ўвазе адзін з лепшых лірычных твораў паэта ў зборніку «Наля» — верш «Цягнік спяшаўся...», дзе таксама малюецца красамоўная сцэна развітання і называецца імя дзяўчыны, якая «ў кужэльных шатах» выйшла «вышыць шчасцем» дарогу:

Цягнік спяшаўся, сакатаў маркотна,
 Цягнік сумленна мерыў кіламетры.
 На ўзгорку, бачылі усе праз вокны,
 Каліна красавала белым цветам...
 ...І скардзіцца няма каму, ды дзе там:
 Цягнік імкнуўся ў небасхіл, у далі,
 Каліна водарыла белым цветам,
 Каліну звалі тую: Наля... Наля...

Цікава адзначыць, што ў 60-я гады, калі паэт татальна перарабляў свае ранейшыя вершы для новага выдання, знішчаючы ў іх жывы водар дваццатых гадоў, ім быў папраўлены і апошні радок згаданага верша: канкрэтны вобраз-імя быў заменены на адцягненую пейзажную дэталю.

Лёс адарваў Налю Маркаву ад літаратурных маладнякоўскіх спраў і ад Беларусі: з канца 20-х гадоў, выйшаўшы замуж, Хмара Анастасія Паўлаўна пастаянна пражывала ў Ленінградзе. Абмінулі яе таксама і сталінскія рэпрэсіі. А Уладзіміра Дубоўку напаткаў, як вядома, зусім іншы лёс: амаль трыццаць год ён зведваў пекла ГУЛАГу, будучы ссыльным, вязнем канцлагера, вечным пасяленцам. На ўсіх гэтых пакутлівых этапах яго лёс з ім дзяліла спадарожніца жыцця Марыя Пятроўна. Рэха маладнякоўскага цягніка заставалася недзе далёка-далёка — за гаем, за небасхілам зор

нага і шматабяцальнага мінулага. Але гэтае мінулае нельга было закрэсліць, перапісаўшы на новы лад асобныя радкі і цэлыя вершы, як «О, Беларусь, лясная ружа», у якім паэт фактычна ўжо парадыраваў сам сябе, нібы адказваючы на сваё ж ранейшае пытанне: «Дык хто там не бачыць над краем зару — з пялёсткамі шчасную ружу?»

Сярод паэтычных твораў сваёй невялікай маладнякоўскай спадчыны А. П. Хмара ў пазнейшыя гады захавала ў памяці менавіта той верш, дзе быў вобраз цягніка, «віхураў буйны рогат» і постаць «чарнявага», якая хвалявала ўяўленне яе колішняй лірычнай герайні. У новай, успомненай, рэдакцыі гэты верш, дасланы ў 1988 г. паэтэсай аўтару гэтых радкоў, меў новую характэрную назву «Мне не забыць, мне не забыць былога». Змест яго цалкам супадаў з тым, што быў надрукаваны ў 1929 г. у альманаху «Ранне». Няма сумнення, што гэты верш захоўваўся ў памяці былой маладнякоўкі як дарагая сэрцу рэліквія, якая вяртала яе ў часы маладосці, далучанасці да вірлівага літаратурнага жыцця на радзіме, дзе вылучаўся яўна не шэраговы паэт Уладзімір Дубоўка, для якога яна сталася маладнякоўскай «музай» і які назваў у 1927 г. яе пяшчотным дзявочым імем цэлы зборнік сваёй паэзіі. Невялікая перапіска Н. Маркавай–Хмары і У. Дубоўкі ў 70-я гг. таксама ўскосна сведчыць на карысць нашай літаратуразнаўчай версіі аб тым, што лірычная герайня Дубоўкавай кнігі «Наля» мела ў тагачасным жыцці свой рэальны прататып, які не толькі абуджаў у паэтавай душы натхненне, але і даваў новыя магчымасці для выказвання вольналюбівых, незалежных ад інструкцый чыноўнікаў ад мастацтва думак. Імя ж шараговай маладнякоўскай паэтэсы Налі Маркавай набывае ў дадзеным кантэксце асабліваю каштоўнасць для гісторыі нашай нацыянальнай літаратуры.

Захавалася невялікая, усяго некалькі лістоў з таго і другога боку, перапіска Н. Маркавай–Хмары з У. Дубоўкам у 70-я гг. На вестку аб пакутным лёсе рэпрэсаванага на працягу амаль трыццаці год і ўрэшце рэабілітаванага беларускага паэта, колішняй зоркі «Маладняка» і «Узвышша», які стаўся ўжо вядомым на той час новым этапным зборнікам — «Палеская рапсодыя», Н. Маркава адгукнулася рускамоўным вершам «Осенняя мелодия звучит в душе моей», які разам з лістом даслала паэту ў Маскву. Дубоўка адказаў невялікім стрыманым пісьмом з падзякай за ўвагу і даслаў ёй санеты Шэкспіра ў сваім перакладзе. У знак удзячнасці зноў нарадзіліся радкі паэтэсы.